

Boekbesprekingen

De doorbraak

A.A. van der Hoeven-van Doornum, *Effecten van leerlingbeelden en streefniveaus op schoolloopbanen*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, OOMO-reeks nr. 10, 1990

Ik denk dat maar weinig lezers van het AST deze Nijmeegse dissertatie ter hand zullen nemen, laat staan die uitlezen. De titel van het boek geeft adequaat de inhoud weer, maar is saai. Geen enkele recensent zal het om de uitdagende titel bespreken en geen enkele snuffelaar zal het om die titel bij de boekhandelaar kopen.

De inhoud stoot mogelijkwerwijs nog meer af. Er wordt een groot aantal tabellen weergegeven (alleen al de opsomming van alle tabellen beslaat vijf en een halve pagina), terwijl er ook nog een groot aantal figuren en schema's zijn (totaal nog eens een lijst van twee pagina's). Daar komt bij dat de tabellen en figuren zelf niet gemakkelijk zijn. In tegendeel, ze geven de resultaten weer van ingewikkelde en geavanceerde analysetechnieken, met name LISREL (geavanceerde vorm van pad-analyse) en VARCL (multi-level analyse: een analysetechniek die nog nooit in een AST-artikel is toegepast).

Ook de onderzoekspopulatie spreekt niet erg tot de verbeelding: basisschoolleerlingen van 53 scholen uit de regio's Twente, Arnhem, Tilburg en Zuid-Limburg die gedurende de laatste twee jaren basisschool uitvoerig ondervraagd en getest zijn. Geen kleurrijke typen of beruchte scholen in bekende wijken. Door de verwerking van de gegevens over de leerlingen gaan die ook niet leven voor de lezers. Ze blijven verborgen achter hun testcores en hun getalsmatige kenmerken. Geen enkel middel wordt toegepast om een visueel beeld te geven van de leerlingen en hun scholen. Zelfs korte karakteristieken van duidelijke typen onder de leerlingen en scholen ontbreken. Ook ontbreekt elke verwijzing naar de twee verschillende sociologische scholen die in Nederland zo belangrijk geacht worden. Het is een boek dat onberoerd lijkt door de theoretische tegenstellingen in de sociologie.

Toch laten al die AST-lezers dan de kans lopen om kennis te ne-

men van een (kleine) wetenschappelijke doorbraak in de sociale wetenschappen, want dat is deze dissertatie in de onderwijssociologie. Een empirische doorbraak: een verschijnsel waarvan sommige onderwijssociologen meenden dat het bestond, maar waarvan zij hun meer sceptische collega's en concurrenten in de onderwijsresearch nog steeds niet hadden overtuigd dat het echt voorkwam en dat het ook belangrijk was, blijkt in de alledaagse werkelijkheid te bestaan. Het blijkt bestand tegen geavanceerde analyses en controles. Bovenal verklaart het in belangrijke mate één van de oudste resultaten van de onderwijssociologie: de nogal constante invloed van de ouderlijke sociale klasse op de leerprestaties.

De grondgedachte van deze dissertatie is simpel. Leerkrachten in de basisschool hebben van hun leerlingen bepaalde 'beelden' en hebben op grond van die leerlingbeelden bepaalde streefniveaus voor die leerlingen. Die leerlingbeelden worden niet alleen gebaseerd op de feitelijke leerprestaties van de leerlingen, maar vloeien ook voort uit de interpretatie door de leerkrachten van de betekenis daarvan. De ene leerling zit op grond van die interpretatie bij bepaalde prestaties aan zijn of haar top, terwijl de andere leerling bij diezelfde prestaties onder zijn of haar niveau werkt. Voor deze interpretatie van de betekenis van leerprestaties gebruikt de leerkracht zijn beoordeling van het thuisklimaat en het opleidingsniveau van de vader. Hoe gunstiger de leerkracht dat beoordeelt en hoe hoger hij of zij denkt dat het opleidingsniveau van de vader is, des te vaker zal de leerkracht van mening zijn dat de leerling onder zijn of haar niveau presteert. Hij stelt in dat laatste geval hogere eisen aan de leerling en bereidt hem of haar voor op hogere schooltypen. Dit verschil in interpretatie van de leerprestaties van leerlingen zou volgens deze opvatting verantwoordelijk zijn voor het steeds verder uiteengroeien van de leerprestaties van leerlingen uit verschillende sociale milieus tijdens de basisschoolperiode. Want *de verschillen in interpretatie leiden tot een verschillende behandeling van de leerlingen*. Bij de leerling uit het lagere milieu is de leerkracht eerder tevreden met bepaalde leerprestaties, terwijl bij de leerling uit het hogere milieu sneller wordt verondersteld dat hij of zij nog meer kan.

Nu is het gemakkelijk deze verklaring te verzinnen en te propagieren. Dat is in de onderwijssociologie ook wel gebeurd. Maar de verklaring overtuigde de meer sceptische collega's en concurrenten

niet. Immers, leerlingbeelden en streefniveaus werden niet zelfstandig gemeten en in relatie gebracht met het ouderlijk milieu en de leerprestaties van de leerling. Ze werden slechts als verklaring voor de verschillen in leerprestaties naar voren geschoven. De tegenwerping van meer sceptische collega's en concurrenten lag dan ook voor de hand: 'Leerlingbeeld en streefniveau verschillen helemaal niet zo sterk met de feitelijke leerprestaties. Als ze al verschilden, komt dit niet door het mechanisme dat sociologen naar voren schuiven, maar doordat de leerkracht ook rekening houdt met de intelligentie van de leerlingen. Het verschil tussen leerlingbeeld en streefniveau enerzijds en leerprestaties anderzijds vloeit volgens deze concurrerende verklaring dus niet voort uit verschillen in het ouderlijk milieu (zoals de sociologen menen), maar uit discrepanties tussen intelligentie en feitelijke leerprestaties (under- en over-achievers in psychologische en onderwijskundige termen). Deze laatste concurrerende verklaring komt meer overeen met de alledaagse praktijk van het onderwijzen en is bovendien minder bedreigend voor de leerkracht en het onderwijs.'

Van der Hoeven-van Doornum laat evenwel in haar dissertatie zien dat de sociologische verklaring wel degelijk gesteund wordt door empirie. Leerlingbeelden en streefniveau worden direct of indirect beïnvloed door de inschatting van het thuisklimaat, ook na controle voor de intelligentie van de leerling. Verschillen in leerlingbeelden en streefniveaus leiden tot verdere verschillen in leerprestaties, ook na controle voor intelligentie, voorafgaande leerprestaties en thuisklimaat. Deze verschillen in leerprestaties, mede opgeroepen door inschatting van thuisklimaat, leerlingbeelden en streefniveaus, leiden tot verschillen in de CITO-toets en bij het advies van de leerkracht over het meest geschikte type voortgezet onderwijs. Hiermee behaalt Van der Hoeven-van Doornum een belangrijke overwinning voor de onderwijssociologie. Een mechanisme, dat de onderwijsongelijkheid tussen sociale klassen vergroot, wordt niet alleen maar door aanhangers verondersteld, maar empirisch aangetoond en de bezwaren daartegen van meer sceptische collega's en concurrenten overtuigend ontzenuwd. Dit laatste is van groot belang. Het gaat er immers niet alleen om gelijkgezinden te overtuigen van je verklaringen. Dat leidt maar tot bekrompen schoolvorming en hoge scheidslijnen tussen disciplines. Het gaat er juist om anderen met bewijzen te overtuigen.

Na het belang van cultureel kapitaal als één van de belangrijkste intermedierende mechanismen tussen sociaal milieu en ongelijke onderwijskansen, is er nu een ander mechanisme aangetoond dat leidt tot ongelijke onderwijskansen van kinderen uit verschillende sociale milieus: verschillen in leerlingbeelden en streefniveaus voortvloeiend uit een per milieu verschillende interpretatie van leerprestaties door leerkrachten.

Bert Schijf bepleitte in een bespreking van twee schoolloopbaan studies in het AST (1990, nr. 4, p. 16) voor aanvullende detailstudies om meer inzicht te krijgen in het proces van sociale mobiliteit in plaats van grootschalige surveys. Deze dissertatie van Van der Hoeven-van Doornum laat zien hoe vruchtbaar een dergelijke detailstudie kan zijn, ook al is ze niet kwalitatief opgezet, zoals Schijf lijkt te bepleiten, maar gebruikt ze juist survey-data.

Jaap Dronkers

Waarden gemeten

Loek Halman, *Waarden in de Westerse wereld*. Tilburg: Tilburg University Press, 1991, 374 blz.

Zo'n tien jaar geleden liet de zg. European Value Systems Study Group een grootscheeps internationaal-vergelijkend survey-onderzoek verrichten naar de 'waarden' van de bewoners van verschillende Westerse landen. Aan respondenten uit Frankrijk, Groot-Brittannië, West-Duitsland, Italië, Spanje, Nederland, België, Denemarken, Noorwegen, Ierland, Noord-Ierland, de Verenigde Staten en Canada werd een lange reeks enquêtevragen voorgelegd om hun religieuze, morele en politieke opvattingen te peilen: over God, de duivel en het hiernamaals, de Tien Geboden, belasting- en uitkeringsfraude, abortus, euthanasie en zelfmoord, sociale rechtvaardigheid, gelijkheid en vrijheid, vertrouwen in de medemens in het algemeen en de afwijkende medemens in het bijzonder, politieke belangstelling en activiteiten, seksualiteit, huwelijk, opvoeding en nog zo het een en ander. Het onlangs verschenen Tilburgse proefschrift van Loek Halman, *Waarden in de Westerse wereld*, presenteert en analyseert het omvangrijke onderzoeksmateriaal, nadat eerder minder omvattende rapportages van het onderzoek waren ver-

schenen (zoals *Les valeurs du temps présent* van Jean Stoetzel uit 1983).

Halman verhuult niet dat aan het onderzoek methodische feilen kleven: de representativiteit van sommige steekproeven laat te wensen over, de non-response is vaak hoog of in het geheel niet bekend, en het is niet zeker of de enquêtevragen in verschillende talen wel hetzelfde betekenen. Op het meest fundamentele probleem bij dit type onderzoek, de vraag in hoeverre de uitspraken van mensen in enquêtes valide indicatoren vormen van wat ze bij andere gelegenheden zeggen, denken en doen, gaat de schrijver jammer genoeg niet in.

Uit de vele tabellen die dit boek bevat (alleen al in de bijlagen 193) laat zich als meest algemene conclusie afleiden dat de verschillen in antwoordfrequenties tussen de respondenten van de onderzochte landen aanzienlijk zijn. Zo betonen de Amerikanen en de Ieren zich veel godsdienstiger dan de Fransen en de Noren (bijna alle Amerikanen zeggen in God te geloven, en liefst twee-derde van hen meent ook dat de duivel bestaat). Fransen zijn a-moreler dan de andere groepen respondenten - inclusief de Italianen - in die zin dat ze wat minder afwijzend staan tegenover burgerlijke ondeugden als belastingontduiking, fraude met sociale uitkeringen en het aannemen van steekpenningen. Daarin onderscheiden ze zich het sterkst van de Noren. Dit bevestigt dus een stereotype (over Fransen), maar gaat in tegen een ander (over Italianen).

De Nederlandse respondenten bevestigen slechts ten dele de reputatie van tolerantie, progressiviteit en nonconformisme die dit land sinds de jaren zestig gekregen heeft. Wel staan ze van alle nationale categorieën het meest aanvaardend tegenover homoseksualiteit, seks onder de achttien, prostitutie en zelfmoord, maar in traditionele godsdienstigheid en houding tegenover echtscheiding nemen ze een middenpositie in, terwijl ze een vrij grote intolerantie tonen waar bijvoorbeeld gevraagd wordt naar de acceptatie van immigranten als burens (na de Duitsers zijn ze op dit punt het minst tolerant). Moeilijk te volgen zijn de opinies van de Denen. Conform hun reputatie staan zij het minst afwijzend tegenover echtscheiding, abortus en ongehuwd-moederschap, maar tegelijk zijn hun oordelen over seks buiten het huwelijk en onder de achttien jaar het meest negatief na die van de Ieren. Wat moeten we daar nu van denken?

Verscheiden de landen onderling vrij sterk in de frequenties van gegeven antwoorden, de samenhangen tussen de antwoorden per

land gaan in het algemeen in dezelfde richting. Zo blijken in alle landen traditionele gelovigheid, kerkelijkheid en kerksheid niet alleen onderling samen te hangen (het opmerkelijkst zijn hier de uitzonderingen: zo zeggen bijvoorbeeld 10% van de Franse katholieken en 19% van de Deense protestanten niet in God te geloven), maar ook met een positieve waardering voor conventionele morele voorschriften, met een betrekkelijk geringe permissiviteit en tolerantie op verschillende gebieden, met conservatisme volgens verschillende criteria en een geneigdheid zichzelf als rechts (van het midden) te plaatsen. Al deze variabelen correleren bovendien - overigens in wisselende en soms zeer geringe mate - met leeftijd en opleiding: hoe ouder en hoe lager opgeleid, des te religieuzer, kerkelijker, conservatiever, minder tolerant en permissief. Halman onderscheidt vier 'centrale gebieden', te weten religie, moraal, politiek en 'primaire relaties', waarbinnen de antwoorden zodanig samenhangen dat van vier waardencomplexen of 'latente variabelen' gesproken kan worden, en deze correleren ook onderling weer.

Het ligt voor de hand deze algehele samenhang te interpreteren in termen van conservatisme versus progressivisme, of traditionaliteit versus moderniteit. Op dit punt laat de schrijver het echter afweten. Dat is des te vreemder omdat hij in het eerste hoofdstuk een soort moderniseringstheorie aankondigt; hij ordent hier de bestudeerde landen naar 'duur van modernisering' (zie de curieuze tabel op p. 9) en vervolgens de 'mate van structurele modernisering' volgens criteria als het nationaal inkomen en het aantal telefoons per hoofd, het percentage van de beroepsbevolking in de industriële en dienstverlenende sector en de deelname aan hoger onderwijs. Deze ordening wordt in het laatste, concluderende hoofdstuk echter *niet* in verband gebracht met de mate waarin de respondenten uit de verschillende landen blijken te geven van 'moderne' opvattingen. In plaats daarvan maakt Halman het zich onnodig moeilijk door wel een verband te leggen met de mate waarin de vier onderscheiden 'latente variabelen' onderling per land correleren, - wat weinig zegt en weinig oplevert. Zo ontnemt de schrijver zich de kans om een eenvoudige theorie over de samenhang tussen sociaal-economische en mentale moderniteit te toetsen en afwijkingen van de theoretisch veronderstelde samenhang (die zeker zouden worden gevonden) vast te stellen en te interpreteren.

Meer in het algemeen heeft dit proefschrift weinig te bieden waar het gaat om een inhoudelijke sociologische interpretatie van de

bevindingen. Halman heeft heel veel nauwkeurig uitgerekend en netjes in tabellen en grafieken verwerkt, maar zodra hij daar iets over moet zeggen dat de direkte weergave te boven gaat, toont hij zich nogal hulpeloos. Zelfs met theorieën die geheel passen in de traditie van het grootschalige survey-onderzoek naar waarde-oriëntaties, zoals de bekende postmaterialisme-these van Inglehart, wordt vrijwel niets gedaan. De antwoordpatronen worden herleid op 'waarden', die echter niet helder inhoudelijk omschreven worden, laat staan in verband gebracht met maatschappelijke ontwikkelingen. Zo blijven de bevindingen over nationale verschillen in opvattingen uiteindelijk raadselachtig. Terwijl dit boek veel interessante, zij het moeilijk te interpreteren gegevens bevat, moet de lezer of gebruiker uiteindelijk zelf maar zien wat hij ermee doet.

Nico Wilterdink

De ongevallenwet

R.J.S. Schwitters, *De risico's van de arbeid. Het ontstaan van de Ongevallenwet 1901 in sociologisch perspectief*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1991. ISBN: 90-01-796365. f 67.50

De ongelukkige arbeider die in 1801 in een smidse kokend lood over zijn arm kreeg en levenslang invalide raakte, wachtte rechteloze armoede. Hij kon zonder pardon op straat worden gezet, ook al had hij geen schuld aan het ongeval, en raakte dan afhankelijk van de armenzorg, van hulp van vrienden en familie en van door hem zelf te bedenken overlevingsstrategieën. Zijn denkbeeldige kleinzoon was even onhandig. Hij verloor in 1901 zes vingers terwijl hij in weerwil van de voorschriften een draaiende machine in een strokartonfabriek schoonmaakte, maar had gedurende zijn verdere leven recht op een deel van zijn loon krachtens de Ongevallenwet 1901. Diens nazaat die anno 1991 op weg naar zijn werk fietst zonder licht en met slechte remmen, en vervolgens een lelijke smak maakt, kan aanspraak maken op een uitkering op grond van de Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering van 1968. Deze ietwat karikaturale familiesaga illustreert in extremo hoe in de afgelopen twee eeuwen het geven van een uitkering bij invaliditeit verschoven is van de lokale, meestal kerkelijke, armenzorg naar

ationale staatszorg en hoe deze wettelijk is vastgelegd. De hoogte van de uitkering - in procenten van het loon - is gestegen. De voorwaarden waaronder aanspraak op een uitkering gemaakt kan worden zijn verruimd. Tot op heden - maar wellicht niet veel langer - duurt deze 'successtory' nog voort.

Schwitters beschrijft een belangrijk onderdeel ervan, namelijk de Ongevallenwet 1901 en haar voorgeschiedenis. In hoofdzaak is zijn studie een combinatie van een juridisch-historische benadering (hoe ontwikkelen wetten en rechtsopvattingen zich) en een juridisch-sociologische optiek (waarom veranderen wetten en rechtsopvattingen, welke verschuivingen in achterliggende ideeën liggen hier aan ten grondslag). Hij concentreert zich daarbij op ideeën over aansprakelijkheid van juristen, politici en werkgevers - vooral de 'moderne' industriële - en georganiseerde arbeiders. Materiële levensomstandigheden, en veranderingen daarin, zijn bij hem secundair, al zijn er boeiende passages over bijvoorbeeld de praktijk van de fabrieksfondsen en over de aard van en het aantal ongevallen. Als bronnen dienen een grote hoeveelheid boeken, artikelen en pamfletten over de 'sociale kwestie' en over het recht, als ook verslagen van de arbeidsinspectie in het verleden.

Vóór de Ongevallenwet van 1901 kon een slachtoffer van een bedrijfsongeval een uitkering bijkans onmogelijk wettelijk afdwingen. Zeker, het civiel recht bood die mogelijkheid in beginsel, maar dan moest nalatigheid van de werkgever worden aangetoond. Dit was een lange en vermoedelijk - hierover schrijft Schwitters niet - dure weg die bijna onbegaanbaar was. Hier speelde mee dat arbeidswetgeving niet of nauwelijks ontwikkeld was zodat er weinig regels waren die een werkgever zou kunnen hebben overtreden. Tot 1871 zijn er geen civiele processen bekend, daarna - tot 1901 - maar zeventien. Hierbij spreidde de rechtspraak soms verbazingwekkende sofisterij ten toon. Zo werd in 1899 een arbeider in een strokartonfabriek te Oude-Pekela gegrepen door een hakselsnijder die zijn armen en hoofd in stukken sneed. De fabrikant had het veiligheidsscherm van de hakselsnijder verwijderd om de produktie op te voeren. De Rechtbank te Winschoten veroordeelde hem, maar in hoger beroep besloot het Hof te Leeuwarden tot vrijspraak. Wellicht was de arbeider immers al overleden voor de machine hem in stukken sneed, aldus het Hof.

Bij gebrek aan bescherming door het civiel recht en door wetgeving, was een invalide arbeider - of diens nabestaanden - aangewe-

zen op armenzorg, op liefdadigheid van zijn patroon, hulp van derden, tenzij hij het geluk had op een of andere wijze verzekerd te zijn. Verzekeren kon op drie manieren. Hij kon vrijwillig een premie hebben betaald aan arbeidersonderlinges, zoals die van de typografen en diamantbewerkers, of aan een ziekenfonds, zoals het Algemeen Ziekenfonds Amsterdam. Rond 1900 was ongeveer tien procent van de Nederlandse bevolking bij een ziekenfonds aangesloten. Daarnaast kon hij een particuliere verzekering hebben afgesloten. Dit was echter slechts een theoretische mogelijkheid omdat het te duur was. Tenslotte, waren sommige arbeiders zo gelukkig om onder een bedrijfsfonds te vallen. Dan keerde het bedrijf bij een ongeval uit, waarbij de uitkeringen werden bekostigd uit premies die van het loon werden ingehouden of regelrecht uit de bedrijfskas kwamen. Moderne industriële ondernemers als Van Marken en Stork liepen bij deze regelingen voorop. Bij de machinefabriek Stork in Hengelo betaalde een arbeider ongeveer drie procent van zijn loon aan fondsen voor ziekte en invaliditeit - en nog eens eenzelfde deel voor pensioenvoorzieningen. Een commissie waarin werknemers zaten, besliste over een aanvraag. Bij ziekte kreeg de betrokkene 80% van zijn loon (na een uitkeringsloze wachttijd van twee dagen), en bij een ongeval gedurende een heel jaar zijn volle loon. Was de invaliditeit blijvend dan keerde het bedrijf 50 tot 500 maal het dagloon uit, afhankelijk van de aard van het ongeval.

De drie genoemde voorzieningen boden echter te weinig bescherming. Allereerst viel maar een deel van alle arbeiders er onder. Voor de anderen waren dergelijke regelingen er niet of ze waren te duur. Opmerkelijk is overigens het grote deel van de arbeidersbevolking dat wel door een fonds werd ondersteund. Schwitters ontleent aan de verslagen van de arbeidsinspectie van 1897-98 dat maar liefst 59% van alle slachtoffers van bedrijfsongevallen bij een fonds was gedekt, dat daarenboven 30% door een patroon werd bijgestaan en dat 11% in het geheel niets kreeg. De meeste uitkeringen lagen tussen de 40 en de 70% van het loon. Verder was er niet zelden sprake van willekeur, slechte administratie, gebrekkig actuair inzicht en soms fraude, zowel bij de bedrijfsfondsen als bij de arbeidersonderlinges en ziekenfondsen.

De ongevallenwet van 1901 was een betere regeling. De staat garandeerde een uitkering aan alle werknemers in bij de wet genoemde bedrijfstakken (Troelstra schatte dat ongeveer de helft van alle Nederlandse arbeiders, zoals zeelieden en mensen werkzaam in

de agrarische sector, buiten de wet viel). Een van de werkgever onafhankelijke instelling - de Rijksverzekeringsbank - besliste of aan de voorwaarden van de wet was voldaan. De uitkering bedroeg bij volledige invaliditeit 70% van het loon en wel na een uitkeringsloze wachttijd van drie dagen; bij overlijden kregen de nabestaanden maximaal 60% van het loon. De werkgever moest de staat hiervoor betalen, hetzij door zelf het risico te dragen, hetzij door dit risico over te dragen aan een nieuwe werkgeversinstelling, de Centrale Werkgevers Risico-Bank. De wet was een verbetering voor veel arbeiders: allen - voorzover in de genoemde bedrijfstakken - vielen onder een uniforme en redelijke regeling voor inkomensderving bij ziekte of invaliditeit. De wet had ook voordelen voor werkgevers omdat concurrentievervalsing werd weggenomen (tot 1901 waren werkgevers met bedrijfsfondsen financieel in het nadeel ten opzichte van hun collega's) en omdat het de bedrijfsvrede ten goede kwam. Belangentegenstellingen tussen werkgevers en werknemers werden zakelijk afgehandeld door experts van de Rijksverzekeringsbank en dus 'geneutraliseerd' alvorens ze tot conflicten konden komen. Werknemers verloren de mogelijkheid hun gelijk via het civiel recht te halen.

Waarom kwam de wet tot stand? Wat zijn de drijvende krachten achter sociale wetgeving? Over deze laatste vraag zijn vele studies betreffende West-Europa en de Verenigde Staten geschreven. Schwitters is op de hoogte van deze literatuur (hij citeert auteurs als Ewald, De Swaan, Willensky en verschillende andere Duitse, Engelse en Amerikaanse auteurs), maar zoekt niet expliciet aansluiting bij een theoretisch kader. Theorievorming is bij hem impliciet. Dit heeft een aantal gevolgen. Om te beginnen 'bespaart' het de lezer een doorgaans taaie theoretische verhandeling. Ter compensatie krijgt deze een vrij lange beschrijving van de voorgeschiedenis van de wet. Wie wel in algemene ontstaansfactoren geïnteresseerd is, moet deze zelf uit de tekst reconstrueren. Op het gevaar af vergissingen te maken, geschiedt zulks onderstaand.

Schwitters noemt een zevental belangrijke factoren die van invloed waren op de tot standkoming van de ongevalwet. Ten eerste, de beschikbaarheid bij de overheid van meer informatie in arbeidsenquêtes en in verslagen van de arbeidsinspectie. Dit leidde tot een groeiend besef dat de zorg voor zieken en invaliden slecht was geregeld. Ten tweede, het beeld van de stoommachine als een complexe en gevaarlijke machine, zoals bijvoorbeeld aanwezig bij

de socialist Schaper, de industrieel Van Marken, de vooruitstrevend liberale jurist Cort van Linden en de politicus Kuyper. Interessant is de berekening van Schwitters - op grond van de verslagen van de inspecteurs van de Arbeid over de jaren 1899-1900 van de feitelijke ongevallenkans. Deze blijkt niet groter in bedrijfstakingen met veel stoommachines. Het gaat hier dus om ingebeeld en niet om werkelijk gevaar. Ten derde hangt Schwitters impliciet de 'logic-of-industrialism' these aan die stelt dat industrialisatie en urbanisatie leiden tot een teloorgaan van oude vormen van hulpverlening door familie, vrienden en bureu. Ten vierde meent de schrijver dat zowel werkgevers als werknemers in toenemende mate een hekel kregen aan de oude armenzorg. Werkgevers uitten steeds meer kritiek op een als royaal en kritiekloos geziene armenzorg. Werknemers zouden de armenzorg steeds meer vernederend vinden. Ten vijfde wijst Schwitters met nadruk op een verandering in het denken over ongevallen. Hij laat overtuigend zien hoe, mede onder invloed van de statistiek, een ongeval steeds minder in termen van 'schuld' maar steeds meer in die van 'risico' wordt gezien. Juristen lopen hierbij voorop. Ten zesde, hiermee samenhangend, schetst hij de opkomst van een nieuw type liberalisme met als voorman Van Houten dat niet louter de nadruk legt op individuele vrijheden maar oog heeft voor staatsingrijpen om collectieve misstanden op te lossen. Ten zevende vraagt hij aandacht voor de toenemende macht van werknemers zowel in de vorm van een groeiende electoraat ten gevolge van kieswethervormingen als in de vorm van buiten-parlementaire actie. Bij dat laatste is te denken aan de opbloei van arbeiderspartijen en een versterkte vrees voor conflicten op de werkplaats, bijvoorbeeld in de vorm van stakingen.

Schwitters betoog is op zijn best als het gaat om ideeën, maar overtuigt op sommige punten minder wanneer maatschappelijke ontwikkelingen worden beschreven. Daarbij is de auteur beter in het beschrijven van het nieuwe, van het opkomende, dan van het oude verdwijnende. Zo ontbreekt informatie over de 'logic-of-industrialism' these: in welke mate en op welke wijze namen oudere verzorgingsarrangementen werkelijk in betekenis af? De schrijver idealiseert de oude situatie te sterk met de claim dat 'Zolang arbeiders konden rekenen op de bijstand van mensen in hun naaste omgeving, van hun patroon, de armenzorg, van hun bureu of vakgenoten, ervoeren zij hun fysieke handicap nauwelijks in termen van gederfd inkomen' (p. 306). Ook lijkt hij zich zonder kritisch

commentaar aan te sluiten bij meningen van tijdgenoten dat de armenzorg royaal en kritiekloos was en daarom niet meer voldeed. Deze opvatting is ongefundeerd en dateert bovendien al uit de achttiende eeuw zodat zij geen verklaring biedt voor het ontstaan van de Ongevallenwet van 1901.

Schwitters studie beweegt zich op het grensvlak van recht, geschiedenis en sociologie en is in de eerste plaats een geslaagde poging veranderingen in het denken over recht, aansprakelijkheid, schuld en risico te beschrijven. De samenhangen tussen deze nieuwe ideeën en ontwikkelingen in de politiek, in de economische theorie en in de statistiek zijn boeiend, helder en overtuigend beschreven.

Marco H.D. van Leeuwen